

**MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE**

**Biblioteci, cărți și cititori
în regiunea Hunedoara
(secolele XVI-XVIII)**

Rezumatul tezei de doctorat

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT:

PROF. UNIV. DR. EVA MÂRZA

STUDENT-DOCTORAND:

GEORGETA CÎMPAN (DEJU)

Alba Iulia

2020

CUPRINS

ARGUMENT	5
REPERE ISTORIOGRAFICE	11
Capitolul I. LOCURI ALE CĂRȚII ÎN ȚINUTUL HUNEDOAREI: REPERE ISTORICE ȘI CULTURALE	24
A. Instituții ale mediului reformat și catolic	28
A.1. Școala Reformată din Orăștie (sfârșitul secolului al XVII-lea)	29
A.2. Mănăstiri Franciscane: Orăștie, Hunedoara, Deva, Baia de Criș	32
A.3. Parohii romano-catolice	40
A.4. Protopopiate greco-catolice	47
B. Instituții ale mediului românesc, ortodox și greco-catolic	49
B.1. Mănăstiri Ortodoxe și Unite cu Roma	51
B.2. Bisericile românilor	55
C. Spații laice	58
C.1. Cetăți și castele hunedorene: Hunedoara, Deva, Orăștie	59
C.2. Biblioteca princiară de la Castelul Corvinilor (secolul al XVII-lea)	64
C.3. Nobilimea locală. Statut, confesiune, erudiție	66
Capitolul II. BIBLIOTECI HUNEDORENE ȘI CĂRȚILE LOR	74
A. CARTE STRĂINĂ ÎN BIBLIOTECI HUNEDORENE	75
A.1. BIBLIOTECI INSTITUȚIONALE	76
A.1.1. Lecturi umaniste în Orăștie, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea	76
A.1.2. „ <i>De conventu ad conventum</i> ”: cărți din bibliotecile franciscanilor	88
A.1.2.1. Mănăstirea Franciscană din Orăștie	89
A.1.2.2. Mănăstirea Franciscană din Hunedoara	99
A.1.2.3. Mănăstirea Franciscană din Deva	107
A.1.2.4. Mănăstirea Franciscană din Baia de Criș	113
A.1.3. Biblioteci parohiale romano-catolice	117
A.1.4. Instituții ecleziastice greco-catolice	147
A.1.4.1. Vicariatul greco-catolic al Hațegului	148
A.1.4.2. Protopopiatul greco-catolic Orăștie	151

A.2. BIBLIOTECI PARTICULARE	157
A.2.1. O bibliotecă barocă, la Castelul Corvinilor: Emeric Thököly	157
A.2.2. Acațiu Barcsai, bibliofil?	166
A.2.3. Din lecturile familiilor nobiliare hunedorene	168
B. PREZENȚA CĂRȚII ROMÂNEȘTI ÎN AREALUL HUNEDOREAN	178
B.1. Circulația cărții românești în ținutul Hunedoarei	179
B.2. Biblioteci cu cărți românești	208
B.2.1. De la biblioteca personală, la biblioteca parohială	209
B.2.2. Biblioteci mănăstirești	211
B.2.3. Biblioteca Vicariatului greco-catolic al Hațegului	213
Capitolul III. LECTORI AI CĂRȚII ȘI ORIZONTUL LOR CULTURAL	216
A. LECTORI AI CĂRȚII STRĂINE	218
A.1. Profesori și elevi ai școlii reformate din Orăștie	220
A.2. Clerul Ordinului franciscan	225
A.3. Clerul romano-catolic	234
A.4. Clerul greco-catolic	237
A.5. Nobilimea hunedoreană	240
B. CITITORII CĂRȚII ROMÂNEȘTI	245
B.1. Lectorul cărții românești: de la elite înspre popor	247
B.2. „Am scris eu să să știe”: semnificația cărții românești prin însemnări...	254
CONCLUZII	271
BIBLIOGRAFIE	288
LISTA ANEXELOR	316
ANEXE	318

Cuvinte cheie: carte străină veche, carte românească veche, bibliotecă, lectură, cititor, Școala reformată Orăștie, franciscani, Castelul Corvinilor, parohie romano-catolică, Emeric Thököly, Kenderesi, Ribitzei, Barcsai, Iuliu Rațiu.

Rezumatul tezei de doctorat

Secolele XVI-XVIII au fost marcate de o serie de evenimente care au influențat istoria culturală din Transilvania, cu componentele sale majore, biserica, școala, curtea princiară și apoi cea de la Viena. Într-un cadru general, momentele principale au fost mișcarea Reformei, formarea Principatului Transilvaniei ca entitate politică dependentă într-un anumit grad de Imperiul otoman, Reconquista austriacă și impunerea stăpânirii habsburgice, cu reformele care vizau modernizarea statului. Din punct de vedere al istoriei culturii, aceste secole au fost ale Umanismului, Barocului, Preiluminismului și Iluminismului, conectate la ideile și curentele culturale occidentale.

Cartea scrisă ori tipărită a avut o contribuție majoră în formarea unui climat intelectual în mediile în care a circulat, prin calitățile sale de promotor al comunicării, educației, autoeducației, sincronizând spații îndepărtate, transferând modele culturale. Acumulate în locuri special destinate lor, cărțile și-au sporit puterea de difuzare a cunoștințelor, astfel că bibliotecile publice și particulare au avut un rol decisiv în circulația ideilor, realizând un larg schimb de valori între spațiile conectate prin cărți. Prin bibliotecile sale, Transilvania a fost circumscrisă unei geografii spirituale europene din care a absorbit modele intelectuale, determinând lărgirea orizontului cultural al celor care au intrat în contact cu ideile vehiculate.

În spațiul actualului județ Hunedoara, cartea a fost o prezență specială și constantă, fiind întrunite condițiile care să favorizeze difuzarea ei. De pildă, târgurile ca locuri de desfacere a mărfurilor au facilitat vânzarea-cumpărarea de carte, pe lângă celelalte mărfuri, fapt care a dus la transmiterea acesteia în rândul locuitorilor. Instituțiile statului aveau în slujbă funcționari care nu puteau ocupa un post în aparatul de stat fără o pregătire corespunzătoare, în care cunoașterea limbii latine, maghiare și germane era strict necesară. Familiile nobile acționau, de pe la începutul secolului al XVI-lea, conform mentalității generale nobiliare a regatului, căutând să-și mărească pe diferite căi posesiunile, având puternic dezvoltat cultul pentru actul scris și pentru dreptul de tip apusean, își conservau documentele în arhive personale, pe scurt erau oameni ai vremii lor și ai statutului lor. Clerul din bisericile de diferite rituri (ortodoxe, romano-catolice, protestante, unite cu Roma) cultivau și difuzau prin citit sau transmitere orală, conținuturile prezente în carte, influențând pozitiv categoriile de receptori cu care au ajuns în contact. Sigur că numărul cunoscătorilor într-ale cititului era modest, iar cei care cunoșteau scrisul erau și mai puțini, însă aceste preocupări erau prezente, cartea de asemenea, fiind constituite încă din secolul al XVI-lea, premisele existenței unui minim orizont cultural în spațiul Hunedoarei.

Scopul tezei de față a fost acela de a contura o imagine a cărților, bibliotecilor și cititorilor din arealul hunedorean, precum și a orizontului cultural rezultat din circulația și receptarea cărții în acest spațiu, reconstituite pe seama identificării și analizei bibliotecilor instituționale și private. Au fost vizate, în egală măsură, tomuri aparținând culturii europene, exemplare ale culturii maghiare și germane din Transilvania, precum și vechile cărți românești, într-o expunere care a dorit să illustreze complexitatea culturală rezultată din conviețuirea pe teritoriul Hunedoarei a unor etnii și confesiuni atât de diferite.

Motivația de a trata cărțile împreună pornește în principal de la realitatea că, cel puțin în Hunedoara, istoriografia nu a consemnat cartea ca pe un întreg. Studiile referitoare la cărțile din arealul hunedorean s-au concentrat în cea mai mare măsură pe cercetarea cărții românești, în ultima jumătate de veac fiind identificată în diferite colecții, comunicată, catalogată, rezultând o „bază de date” tipărită din care reiese amploarea circulației cărții românești și a patrimoniului conservat în biblioteci. Cartea străină veche nu a fost cercetată aproape deloc, doar câteva menționări sporadice amintesc că în regiune au circulat și cărți străine, că au funcționat biblioteci care au deținut astfel de lecturi, toate din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum Casina Maghiară din Deva, Casina Maghiară din Orăștie, Liceul Real din Deva ori biblioteca Societății de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara.

În stabilirea ariei de cercetare ne-am oprit asupra județului Hunedoara în limitele teritoriale actuale, însă termenul de județ nefiind propriu perioadei cercetate (secolele XVI-XVIII), iar cel de comitat eliminând zona Brad, am ales să utilizăm termeni ca *regiune*, *ținut*, *zonă*, *areal* al Hunedoarei pentru a defini spațiul cercetat.

Intervalul temporal, secolele XVI-XVIII, se referă la data imprimării cărților, în această perioadă tiparul fiind o artă, cartea era rară iar bibliotecile puține, astfel că descoperirea celor mai modeste informații despre cărți și biblioteci, constituie o contribuție importantă la istoria culturii livrești în zona cercetată. În ceea ce privește cititorii cărții am căutat să folosim informații provenite mai ales din secolele amintite mai sus, însă în acest caz am depășit uneori intervalul, pornind de la realitatea că deși imprimate în secolele XVI-XVIII, cărțile au fost citite în continuare, producându-și efectele mai departe, ca lecturi sau ca obiecte de colecție.

Fondurile documentare cu care am operat au constat atât din fonduri de carte veche cât și din documente de arhivă, cărora le-am adăugat surse editate, în urma cercetării conturându-se două direcții de documentare, cea pentru carte străină și cea pentru cartea românească. Pentru fiecare categorie de cărți ne-am propus să identificăm biblioteci instituționale, laice și ecleziastice și

biblioteci particulare, ale aristocrației, burgheziei și claselor de la baza societății, din care să rezulte prezența cărții în toate mediile.

Pentru atingerea obiectivelor propuse am procedat la extragerea titlurilor din listele de cărți, din cataloagele unor biblioteci și direct de pe exemplarele de carte veche, apoi a însemnărilor păstrate pe filele cărților vechi, românești și străine, care au furnizat datele necesare cercetării. Au fost identificate cărți și biblioteci care au funcționat în zona Hunedoarei, iar sistematizarea materialului și valorificarea izvoarelor documentare a condus la determinarea structurii tematice, a conținutului bibliotecilor, precum și a categoriilor de cititori.

Interogând sursele inedite am constatat că cele mai multe informații despre biblioteci și cărți s-au păstrat în cazul instituțiilor din mediul ecleziastic, cele laice, particulare, lipsind aproape cu desăvârșire. Deși în număr redus, au fost identificate cinci biblioteci particulare, trei dintre acestea doar pe baza notelor de mână și a diverselor însemne de proprietate, acestea dovedindu-se surse unice în reconstituirea unor biblioteci (de exemplu, cărțile familiei Barcsai sau Ribitzei).

Cu toate că rezultatele cercetărilor întreprinse în arhive și biblioteci nu au fost cele scontate la începutul demersului, descoperirile sunt în măsură să illustreze fenomenul prezenței cărții și al utilizării acesteia.

Teza a fost structurată în trei capitole. În prima parte am considerat necesară creionarea unor repere istorice referitoare la locurile în care s-ar fi putut afla bibliotecile, cărțile și cititorii hunedoreni pentru a sublinia contextul în care se găseau cărțile, pentru a le încadra într-un timp și un spațiu în care au funcționat. Pornind de la istoria locului, o primă constatare a fost aceea că mediile în care au funcționat aceste biblioteci sunt atât de tip ecleziastic, cât și laice. În cazul mediului ecleziastic au rezultat informații despre istoricul Școlii reformate din Orăștie începând cu secolul al XVII-lea, succinte istorii ale Mănăstirilor franciscane din Orăștie, Hunedoara, Deva și Baia de Criș, repere ale înființării parohiilor romano-catolice, precizări referitoare la biblioteci greco-catolice, cea a Vicariatului Hațeg și cea de la Protopopiatul Orăștie, urmate de scurte prezentări ale mănăstirilor românești, ortodoxe și greco-catolice, precum și conturarea unei imagini de ansamblu a bisericilor parohiale românești.

În general, cărțile ajungeau în locurile mai sus amintite în moduri similare. Instituția reformată sau catolică era înființată de elitele politice și susținută prin donații constând în bunuri, bani, cărți, împreună cu familiile nobiliare din zonă. De pildă, Școala reformată din Orăștie a fost înființată în secolul al XVII-lea de principii Transilvaniei, dar și familiile nobiliare calvine din comitatul Hunedoara contribuiau substanțial la susținerea procesului de învățământ. În cazul

mănăstirilor franciscane din Orăștie, Hunedoara, Deva și Baia de Criș, precum și al parohiilor romano-catolice înființarea sau restaurarea așezămintelor a fost susținută de Curtea de la Viena și Biserica catolică, iar pe plan local, nobilimea catolică a fost cea care a participat la construirea, repararea și dotarea lăcașelor de cult.

Mănăstirile românești au fost susținute de asemenea de autorități și nobilimea hunedoreană. Mănăstirea de la Plosca a fost înzestrată cu moșii de către familia Huniazilor, cea de la Prislop a fost ctitorită de familii locale din Ciula și Densuș și reconstruită prin darurile domniței Zamfira fiica lui Moise Vodă din neamul Brâncovenilor, iar mănăstirea Cerna a fost ctitorită de familia hunedoreană Mușina și dăruită cu sume importante de bani și părți din moșii de către Mihnea Vodă Turcitul.

În ceea ce privește mediul laic sunt menționate cetățile, castelele și curiile cele mai importante în care locuia nobilimea hunedoreană, aducând în atenție aspecte care conturează imaginea unei societăți similare celei central-europene, adaptată permanent specificului local. În secolul al XVII-lea s-au încheiat o serie de evoluții etno-confesionale a celei mai mari părți a nobilimii locale, astfel că deși la origine au fost românești, la sfârșitul aceluiași secol familiile cele mai înstărite se considerau maghiare și erau de confesiune catolică ori reformată (Kendeffy, Kenderesi, Keresztessy, Nalatzi etc.).

Capitolul *Biblioteci hunedorene și cărțile lor* a fost dedicat examinării conținutului bibliotecilor identificate, accentul fiind pus pe tematica generală a bibliotecii, pe autorii și cărțile deținute de colecții. În funcție de categoria cărților au rezultat două subcapitole, cel dedicat cărții străine și cel dedicat cărții românești. În cazul fiecărei categorii de cărți au fost identificate biblioteci instituționale și biblioteci particulare.

În subcapitolul referitor la cartea străină, bibliotecile instituționale au fost grupate în biblioteci școlare, ale ordinilor religioase, ale parohiilor, iar cele ale persoanelor particulare în biblioteci princiare și ale familiilor nobiliare locale, conform rezultatelor documentării. Analiza fiecărei colecții s-a produs dinspre lista de inventar, catalog de bibliotecă, exemplare de cărți vechi, înspre conturarea universului bibliofil oferit de biblioteca analizată. Datorită faptului că datele despre colecțiile instituționale au fost mai consistente, pentru aceste biblioteci a rezultat un material bogat și inedit.

În cazul bibliotecii Școlii reformate din Orăștie, cea mai timpurie bibliotecă dintre cele identificate, cărțile aveau un caracter umanist, atât prin prisma autorilor prezenți, cât și prin prisma domeniilor studiate. Autorii erau profesori erudiți din lumea universitară europeană cu contribuții

semnificative în schimbarea mentalității vremii lor, fiind prezente cărți de teologie protestantă, manuale de gramatică, dicționare, autori clasici, cărți de istorie. Lucrările orientau lecturile și formarea elevilor de la școala reformată din direcția mediilor protestante elvețian, german, belgian, englez, olandez unde circulau și se dezvoltau cele mai noi și mai dezbătute curente teologice și culturale europene. Comparat cu bibliotecile celorlalte colegii reformate din Transilvania din secolul al XVII-lea de la Cluj, Târgu Mureș, Aiud, Odorheiul Secuiesc, fondul școlii reformate din Orăștie este unul de bază, comun școlilor reformate transilvănene. Un câștig pentru biblioteca școlii a fost contribuția umanistului Mihail Halici care, prin cele 540 de cărți lăsate moștenire a îmbogățit universul lecturilor cu o colecție de factură umanistă, poate cea mai valoroasă din timpul ei. Deși biblioteca s-a risipit la jumătatea secolului al XX-lea, s-au mai păstrat câteva exemplare în alte colecții transilvănene (Institutul Teologic Protestant din Cluj-Napoca, Biblioteca Județeană „Octavian Goga” din Cluj-Napoca) de pe care au putut fi extrase însemne de posesor precum *ex libris*-ul bibliotecii din anul 1730, ștampila din secolul al XIX-lea și numele unor proprietari și donatori.

În cazul bibliotecilor instituțiilor susținute de Biserica catolică, scrierile acoperă o arie largă de cărți prin care cititorii erau instruiți în teologia catolică, dreptul canonic, sistemul de organizare al diferitelor ordine călugărești, aducând o viziune catolică asupra credinței.

Privind în ansamblu cele patru colecții ale franciscanilor din Orăștie, Hunedoara, Deva și Baia de Criș observăm că cele mai des întâlnite cărți sunt cele de predici, autorii fiind unii dintre cei mai prețuiți predicatori europeni și transilvăneni (Pierre de Besse, Hieronymo Hirnhaim, Paolo Segneri, Jeremia Drexel, Péter Pázmány, András József Illyés, György Káldi etc.), cărțile de predici fiind un ajutor de preț în difuzarea conținutului învățăturilor creștine într-o societate dominată de oralitate. Lecturile din bibliotecile franciscanilor erau orientate spre cărțile de teologie morală, istoria bisericii, viața lui Isus Christos, a Sfântului Francisc, modele de viață creștină spre care aspirau credincioșii.

Ca sursă a lecturilor, centrele din care proveneau cărțile aparțineau mai ales spațiului german și olandez, pentru cele tipărite în secolul al XVII-lea, pentru ca în secolul al XVIII-lea să fie mai numeroase cărțile tipărite la Veneția și Trnava, deși nici Augsburgul nu era mai prejos. În ceea ce privește limba de difuzare a cărților, predomină limba latină, căreia îi urmează maghiara și germana, dar se găseau în bibliotecile catolice și cărți în italiană și poloneză.

Și în cazul bibliotecilor parohiale romano-catolice documentele reflectă colecții preponderent religioase, în care se aflau biblii, cărți de predici, lucrări de morală, de exegeză

biblică, drept canonic, viețile sfinților, adică instrumentele de lucru ale unui preot preocupat să asigure un serviciu conștiincios enoriașilor și bisericii. În urma consultării documentelor de arhivă au fost obținute date concrete privind prezența unor cărți în cazul bibliotecilor parohiale de la Băița, Certej, Deva, Dobra, Ghelari, Hațeg, Ilia, Săcărâmb, în care se aflau între 7 (Deva) și 103 cărți (Băița) la începutul secolului al XIX-lea.

Cărțile de predici erau cele mai numeroase, autorii fiind predicatori europeni dintre cei mai publicați și, prin urmare, cei mai citați (Matthias Faber, Philip von Hartung, Paolo Segneri) dar și transilvăneni (Péter Pázmány, András József Illyés) ori care au primit misiunea de a propovădui renașterea catolică în Transilvania (István Csete, István Landovics). Cu un rol însemnat în practicarea religiei în comunitate, predicile contribuiau major la educația religioasă a populației, încurajându-i să se comporte conform stilului de viață promovat. Alături de cărțile de teologie, în listele de inventar apar și câteva manuale de științe, cum sunt cele de fizică, geografie și logică ale lui Andreas Jaszlinszky ori cel de aritmetică lui Francisc Tolvay. Aceste manuale, împreună cu compendiile de gramatică și cărțile de literatură, erau utilizate și în cadrul școlilor pe care le întrețineau bisericile, de care se îngrijeau de obicei împreună cu călugării franciscani.

O mențiune specială merită biblioteca Protopopiatului greco-catolic din Orăștie, identificată prin semnăturile și ștampilele păstrate pe cărțile străine vechi din Depozitul de Icoane și Carte Veche din Orăștie. Biblioteca a fost amintită parțial în bibliografie, fiind valorificate cărțile din secolul al XIX-lea notate într-un document care inventariază biblioteca în anul 1909, însă cu ocazia cercetării cărților vechi din depozit, am regăsit o parte dintre exemplarele amintite în inventar. De asemenea, cărțile vicarului Hațegului, Chiril Țopa, au fost analizate după inventarul publicat, rezultând și în acest caz imaginea unei biblioteci care conținea cărți din tipografia vest și central-europene.

Spre deosebire de bibliotecile instituționale, unde lecturile erau orientate în funcție de recomandările instituției deținătoare, bibliotecile particulare sugerează cel mai bine curente culturale difuzate într-o anumită zonă, în acest caz lecturile fiind alese cu mai multă libertate, în funcție de gustul, preocupările și interesele cititorului. Deși familiile nobiliare din arealul hunedorean au fost numeroase, s-a păstrat un număr redus de indicii referitoare la acest tip de biblioteci, fiind identificați un număr de cinci proprietari particulari de cărți: principele Emeric Thököly care a deținut o colecție la Castelul Corvinilor, principele Acațiu Barcsai originar din comitatul Hunedoara, precum și bibliotecile familiilor nobiliare hunedorene Kenderesi, Kendeffy și Ribitzei.

Cărțile care au făcut parte din biblioteci locale particulare, din secolele XVII-XVIII, mărturisesc preocupări de istorie universală, istoria Transilvaniei, literatură juridică, științele naturii, anatomie, științe oculte, curiozități. Nu lipseau cărțile religioase, necesare unui bun creștin, cum sunt *Biblia*, *Noul Testament*, psalmii ori cărțile de rugăciuni, însă numărul volumelor din această categorie era vizibil redus. În secolul al XVIII-lea, sub influența Iluminismului care promova științele și lectura, au apărut în colecțiile particulare tratatele de științe exacte (manuale de hidrodinamică, mecanică și aritmetică tipărite la Göttingen în anii 1769-1774, din colecția Kenderesi) sau cărțile destinate lecturii, cum sunt calendarele și almanahurile, care conțin informații diverse pentru popularizarea istoriei, științelor, meșteșugurilor etc., precum și piese de teatru ca lectură pentru petrecerea timpului liber. Diferența cea mai vizibilă dintre bibliotecile nobiliare era doar în cazul cărților religioase, unele fiind calvine, altele catolice, după confesiunea proprietarului. Aceleași familii sunt întâlnite susținând cu cărți bisericile romano-catolice, Școala Reformată din Orăștie, mănăstirile franciscane, dar și bisericile românești, păstrând în sensibilitatea personală amintirea originilor românești din veacurile XIV-XV.

În cazul cărții românești, metoda de abordare a fost diferită, din cauza specificului formării unor colecții, cartea românească fiind prezentă mai ales în bisericile satelor românești și mai puțin în alte instituții. Astfel, am pornit de la producția de carte românească din secolele XVI-XVIII și am marcat prezența cărții în diferite localități hunedorene, cel mai adesea în bisericile satelor. Fiind cercetate anterior în amănunt și constituite într-o reală „bază de date” tipărită, am putut stabili că circulația cărții românești a fost intensă în tot spațiul hunedorean, aproape că nu există localitate în care să nu fi fost atestată cel puțin o carte. Confruntând atestările din bibliografie cu înregistrările din registrele de inventar de la Depozitul de Icoane și Carte Veche Orăștie unde se păstrează peste 2700 de cărți românești vechi, a rezultat o statistică din care reiese întâietatea utilizării cărților de Alba Iulia și Iași, pentru secolul al XVII-lea, și a celor de Blaj și București în secolul al XVIII-lea.

În același context au fost conturate câteva biblioteci care au deținut cărți românești, surse documentare fiind însemnările aflate pe filele cărților vechi. Constituite inițial ca biblioteci personale, ulterior acestea s-au transformat în biblioteci parohiale, cărțile fiind donate cel mai adesea bisericii pentru folosința întregii comunități românești. Titlurile prezente în bisericile românești aduc în atenție *Liturghii*, *Evanghelii*, *Octoihuri*, *Molitvenice*, *Catavasiere*, alături de care stăteau *Cazaniile* și *Psaltirile* destinate atât predicii practicate de preot, cât și lecturii sau învățării școlarelor.

Dintre bibliotecile mănăstirilor românești am avut în vedere pe cele de la Plosca și Prislop, deoarece în aceste două cazuri s-au păstrat dovezi concrete ale colecționării de cărți și ale funcționării unor biblioteci. În cazul mănăstirilor Hunedoara, Răchitova-Cerna, Suseni-Colț, Vaca și Vaidei nu s-au mai păstrat urme ale bibliotecilor, deși fără îndoială în interiorul lor s-au scris, s-au copiat, s-au colecționat, s-au citit cărți, mai ales că unele dintre lăcașuri au fost centre religioase importante care și-au îndeplinit rolul duhovnicesc și cultural în mijlocul credincioșilor români din toate zonele ținutului Hunedorei. La Plosca a reieșit utilizarea cărții religioase slavone, grecești și românești, prezentă prin manuscrise și tipăriri din secolele XVI-XVII, iar la Prislop se aflau mai ales cărți tipărite la Alba Iulia și Iași în secolul al XVII-lea, urmând ca la începutul secolului al XIX-lea inventarele să menționeze creșterea colecției cu o serie de cărți de Blaj tipărite în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

Bibliotecile greco-catolice de la Vicariatul Hațeg și Protopopiatul Orăștie, ambele cu un aspect dual, conțineau atât cărți străine cât și cărți românești. Aceste două biblioteci greco-catolice dețineau în general cărțile românești necesare desfășurării serviciului divin, în ediții de Blaj, dar nelipsite erau și cărțile tipărite de reprezentanții Școlii Ardelene, din care se hrăneau cu istoria românilor și învățau o limbă română corectă.

Partea a treia a tezei tratează lectorul cărții și orizontul cultural dobândit prin receptarea conținuturilor cărților, ținând cont de faptul că bibliotecile asigură transferul unor modele culturale, ale unor modele intelectuale, prin intermediul cărții. Pentru a urmări legăturile dintre carte și cititorii ei, am apelat la o categorie de surse primare dintre cele mai concludente pentru determinarea orizontului cultural al receptorilor cărții, notele scrise de mâna lectorilor și posesorilor cărții.

În cazul cărților străine, categoriile de cititori identificate au adus în atenție pe elevii și profesorii Școlii Reformate din Orăștie, călugării franciscani de la Orăștie, Hunedoara, Deva și Baia de Criș, preoții romano-catolici și greco-catolici împreună cu comunitățile pe care le păstureau, aristocrații și membrii familiilor nobiliare hunedorene.

Profesorii Școlii Reformate din Orăștie veneau cu un bagaj de cunoștințe acumulat în Colegiul de la Aiud sau Odorheiul Secuiesc, erau bine pregătiți și îndrumau cu succes formarea intelectuală a elevilor. Elevii proveneau atât din zona Hunedorei cât și din ținuturile secuiești, în secolul al XVII-lea raportul dintre cele două categorii fiind net în favoarea celor din urmă. În secolul al XVIII-lea situația se echilibrează, școala fiind frecventată de mai mulți elevi din zonă, din nu mai puțin de 54 de localități. Majoritatea făceau parte din familiile nobiliare hunedorene,

maghiare, însă au fost și cazuri de elevi români din familii mai modeste. Orizontul cultural dobândit aici era unul umanist, în secolul al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, accesat prin cărți în limba latină și limba maghiară. Predomina literatura religioasă calvină, modelele culturale venind mai ales dinspre Țările de Jos, spre care elevii se îndreptau mai apoi pentru completarea studiilor. La întoarcere se îngrijeau să aducă și pentru biblioteca școlii câte un volum, dar purtau cu ei și exemplare personale destinate schimburilor dintre elevi, în acest fel cărțile având chiar peste zece posesori temporari. De pildă, din însemnările de posesor am aflat că după ce aparținuse unui nobil de la Mediaș, apoi unui pastor din Târgu Mureș, o carte din secolul al XVI-lea, *Actiones et monimenta martyrum, eorum qui a Wicleffo et Husso ad nostram hanc aetatem [...]*, Geneva, 1560, a ajuns între cărțile istoricului transilvănean Petru Bod, apoi la elevul Iosif Czell, care a donat-o școlii în anul 1811. Un parcurs de peste două sute de ani în care cartea a călătorit din Europa în Transilvania, și apoi la Orăștie, sugerează exact metodele prin care se îmbogățeau bibliotecile școlilor și modul în care curentele culturale occidentale erau difuzate în societatea transilvăneană, producând efecte dintre cele mai benefice.

Cititorii cărților din bibliotecile mănăstirilor franciscane au fost identificați tot cu ajutorul însemnărilor care consemnau dreptul de utilizare a cărții dat călugărilor care activau în zona cercetată, dar nu numai. Călugării proveneau din toată Transilvania, unii rămânând o perioadă mai lungă în zonă, alții fiind trimiși mai departe, în alte așezăminte franciscane. Tot prin însemnări au fost conturate direcțiile din care au sosit cărți în aceste biblioteci, calea pornind adesea din vestul Europei, cu popasuri în diferite conventuri transilvănene, de unde erau transferate la Orăștie, Hunedoara, Deva, Baia de Criș.

Preocupările literare ale franciscanilor s-au răsfrânt mai ales asupra populației din zonă, pe care o îndrumau din punct de vedere spiritual. Un aspect important al activității franciscanilor din Hunedoara a fost acela că în permanență au fost foarte implicați atât ca păstori spirituali, cât și în domeniul învățământului. Au înființat școli pentru pregătirea novicilor, în cadrul mănăstirilor, dar activau și la școlile parohiale, practicile de lectură continuând să fie de natură intensivă, adică prin citirea repetitivă a unui număr mai mic de cărți, așa cum mărturisesc notele marginale. Orizontul era unul creștin, catolic, transmis și receptat în limba latină și maghiară.

Analizarea cititorilor din parohiile romano-catolice vine în prelungirea activității călugărilor franciscani, aceștia, așa cum s-a văzut, au coordonat activitatea pastorală din parohiile hunedorene până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. Prin catehizare, predică ori cursurile predate în școlile parohiei, erau transmise cunoștințe către enoriași, asigurându-le de cele mai multe ori un

orizont cultural alcătuit din credința creștină și elemente generale de educație civică. Documentele vizitațiilor canonice au oferit informații despre transmiterea textelor conținute în cărți, indicând faptul că se predica în limba maghiară, română și latină, în funcție de limba vorbită a credincioșilor dar și la cerere, practică utilizată chiar și în cazul pasajelor din *Evanghelie* citite în timpul liturghiei.

În cazul celor două biblioteci greco-catolice, cea a Vicariatului din Hațeg și a Protopopiatului Orăștie, se observă fondul catolic al cărților provenite din centre culturale din Europa de Vest și de Centru, apropiindu-și și o literatură creștină tipărită în centrele transilvănene. Colecțiile aveau un pronunțat caracter utilitar, cărțile erau mai ales cele folosite în desfășurarea profesiei de preoți și profesori, fiind prezente predici, disertații, biblii, catehisme, cărți de morală, dicționare, gramatici, literatură juridică, ce sugerează cititori erudiți, cunoscători al limbilor latină, maghiară, germană, franceză, pe lângă limba română. Aceste trăsături sunt ușor de recunoscut în orizontul cultural al celor doi clerici greco-catolici cărora li se datorează aceste biblioteci, Chiril Țopa și Iuliu Rațiu.

Un alt aspect relevat, este cel referitor la lectorii bibliotecilor particulare, informații concrete fiind în cazul unor membri ai aristocrației și ai familiilor nobiliare locale. Castelul Corvinilor era, în perioada 1673-1685, proprietatea lui Emeric Thököly, principe al Ungariei Superioare între 1682-1685. Cărțile de la castel aflate în Camera Doamnei sugerează cititori preocupați de mistere, curiozități din natură, istorie, filozofie, care achiziționaseră cărțile pentru plăcerea de a citi, de a se informa, de a petrece timpul în compania unor persoane care aveau aceleași cunoștințe și interese bibliofile, putând astfel conversa pe marginea textelor citite. Posesorul cărților nu era condiționat de limite materiale, putea să achiziționeze orice carte îl interesa, astfel că biblioteca este definită chiar de gusturile sale în materie de citit. Cărțile venite din oficinele apusene erau cel mai adesea în limba latină, iar cele religioase și de istorie a Transilvaniei erau citite în limba maghiară.

Nobilimea locală, cu origini românești dar înrudită cu marile familii de magnați maghiari, și-a constituit bibliotecile prin achiziții și moșteniri, după cum reiese din însemnările de posesor. Uneori, cărțile erau dăruite altor membri ai familiei încă din timpul vieții posesorilor inițiali, aceste modificări de proprietate fiind consemnate adesea. La fel ca în cazul Școlii reformate din Orăștie am avut la dispoziție însemnări ale unor particulari, prin care s-a putut urmări călătoria cărților din Europa în reședințele nobiliare hunedorene, trecând uneori prin alte biblioteci transilvănene.

Prezența unui mare număr de însemnări confirmă faptul că respectivele cărți au fost studiate, nu doar colecționate. Am observat cum Dionisie Kenderesi învățase științe matematice și

fizice în limba germană, Ignatie Kenderesi citea de plăcere în latină, maghiară și germană, iar partea feminină a familiei lectura mai cu seamă texte religioase de devoțiune personală, în limba maghiară.

Dimensiunile culturale ale cărții românești din secolele XVI-XVIII au fost urmărite într-o directă legătură cu funcția socială pe care cartea românească a îndeplinit-o din momentul în care produsul finit, cartea, a ajuns la destinatarul său, la cititor/receptor. Cartea, ca mijloc de comunicare între autor și grupul social care o receptează, a creat un dialog care a dus la dezvoltarea personalității cititorului. Cel neștiutor privea imaginile, asculta povestea și își reconstruia universul interior în urma acestor lecturi. Cel care cunoștea cititul, deslușea pentru sine textele, pe care apoi le deslușea pentru alții, ori creând el însuși texte.

Din însemnările lectorilor cărții românești observăm că după ce făceau cunoștință cu numele tipărite pe cărți (ale autorilor de predoslovii ori epiloguri, ale tipografilor, traducătorilor, patronilor editării), cititorii doreau să-și scrie și ei numele pe marginea filelor, din apreciere față de valoarea cuvântului scris. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, receptarea a cunoscut și în cazul cititorilor români o schimbare, observându-se o mai mare pondere a notărilor pe cărți, semn că numărul celor care știau să scrie și să citească a crescut. Lectura și scrisul, devenite din ce în ce mai mult o practică, erau văzute ca mijloace de evoluție în rândul românilor care, prin meritele personale, aveau acces la un statut social superior.

Însemnările de pe filele vechilor cărți românești reprezintă adevărate cronici ale vremurilor în care au fost scrise. Deși gradul de alfabetizare al receptorilor români din comunitățile rurale rămâne scăzut, aceștia erau conștienți de importanța cuvântului scris și se îngrijeau să înzestreze biserica satului cu cărțile necesare serviciului religios, prin care li se transmitea *lumina* învățaturii, prin *cuvinte dulci ca zahărul* și valoroase ca *petrele cele de mult preț*, atât de folositoare pentru *tămăduirea sufletului*. În cele din urmă, prin strădanie continuă, agoniseau uneori mici biblioteci parohiale, sau personale, care vor continua să-și împlinească menirea.

La finalul lucrării am atașat o serie de 21 de anexe pe care le-am considerat necesare pentru a ilustra amploarea documentelor utilizate în cercetarea întreprinsă, aducând informații noi despre patrimoniul bibliofil hunedorean. Am întocmit cataloagele unor biblioteci pe baza exemplarelor de carte veche cercetate în biblioteci și arhive (Cărțile Franciscanilor din Hunedoara, Donația familială Kenderesi, Cărți din biblioteca Ribitzei), am transcris liste de inventar din documente de arhivă (liste ale parohiilor romano-catolice de la Băița, Deva, Dobra, Ghelari, Hațeg, Ilia, lista cărților de la Mănăstirea franciscană Baia de Criș, lista cărților de la Castelul Corvinilor), la care

am adăugat extrase din repertorii și registre de inventar (Școala reformată din Orăștie și Protopopiatul greco-catolic Orăștie), statistici și liste cu cărți românești atestate în arealul cercetat.

Noutatea demersului a constat și din abordarea istoriei culturale a comunității hunedorene în ansamblul ei, prin carte și lectură, fiind reconstituite biblioteci care au aparținut diverselor etnii și confesiuni care au coexistat în acest spațiu, precum și preferințele de lectură ale acestora.

Apreciind societatea hunedoreană după cărțile identificate, putem spune că în conturarea orizontului său cultural a fost determinantă prezența cărților de religie din cadrul bibliotecilor ecleziastice. Împreună cu cărțile juridice, de istorie, gramatică, aritmetică, acestea pot fi văzute ca fonduri profesionale, cărțile fiind utilizate de clerici, profesori, judecători, funcționari, în exercitarea profesiei. Totuși, avem suficiente motive să afirmăm că și cultura laică a câștigat o pondere importantă, bibliotecile deținând și cărți de medicină, astronomie, științe exacte, almanahuri, teatru. Deși cu o oarecare întârziere culturală față de vestul european am constatat în zona cercetată o societate conectată la civilizația Europei, care a frecventat lecturi, care și-a însușit idei vehiculate prin cărți și le-a diseminat către alți receptori deschizându-le orizontul cultural, racordând lumea hunedoreană la ambientul Renașterii, Barocului, Preiluminismului și Aufklärungului.

BIBLIOGRAFIE

Surse inedite

- Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, Fond *Inventarele parohiilor*.
Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, Fond *Visitatio canonica*.
Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, Fond *Parohia Baia de Criș*.
Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, Fond *Parohia Orăștie*.
Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, Fond *Parohia Ilia*.
Biblioteca Batthyaneum, *Fondul de carte veche*.
Biblioteca „Teleki-Bolyai” Târgu Mureș, Fond *Teleki*.
Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj-Napoca, *Fondul de carte veche*.
Institutul Teologic Romano-Catolic „Incarnatae Sapientiae” Alba Iulia, Biblioteca, *Fondul de carte veche*.
Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Biblioteca, *Fondul de carte veche*.
Protopopiatul Ortodox Român din Orăștie, Fond *Depozitul de Icoane și Carte Veche*.
Protopopiatul Ortodox Român din Orăștie, *Registrul de inventar nr. 793*.
Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Fond *Urbariul domeniului Hunedoara 1681*.
Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, *Fonduri familiale*.
Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, *Fondul de carte veche*.
Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, *Fonduri familiale*.
Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, Fond *Comitatul Hunedoara*.
Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, Fond *Protopopiatul greco-catolic Orăștie*.
Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, Fond *Vicariatul Greco-Catolic Hațeg*.

Surse editate

- Amlacher, Albert, *Urkundenbuch zur Geschichte des Stadt und des Stuhles Broos bis zum Uebergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem hause Oesterreich (1690)*, Sibiu, 1879.
- Avram, Olivia, Monica, Bogdan, Florin, *Cartea românească veche din secolul al XVII-lea în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș*, Sibiu, Armanis, 2018.
- Basarab, Maria, *Carte românească veche la Muzeul din Deva. Catalog*, Deva, s.n., 1998.
- Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, Vol. I. 1508-1715, București, Edițiunea Academiei Române, Stabilimentul grafic J. V. Socec, 1903.
- Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, Vol. II. 1716-1808, București, Edițiunea Academiei Române, Atelierele Socec&Co., Societate Anonimă, 1910.
- Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva, Simonescu, Dan, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, Vol. III. 1809-1830, București, Edițiunea Academiei Române, Atelierele grafice Socec & Co., 1912-1936.
- Bianu, Ioan, Simonescu, Dan, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, Vol. IV. Adăogiri și Îndreptări, București, Edițiunea Academiei Române, Atelierele grafice Socec & Co., 1944.
- Bethlen, Nicolae, *Descrierea vieții sale de către el însuși*, trad. Francisc Pap, prefață Camil Mureșanu, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2004.
- Bőjtő, Ödön, *Hunyadmegye Sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra [Istoria Văii Streiului din comitatul Hunedoara și a familiilor sale nobile]*, Budapest, 1891.
- Braicu, Doina, Bunea, Victor, *Cartea veche românească din secolele XVI-XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, Ed. Centrului Mitropolitan, 1980.
- Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, București, Biblioteca Centrală Universitară, 1972.
- Chindriș, Ioan, Iacob, Niculina, Mârza, Eva, Tatay, Anca, Elisabeta, Urs, Otilia, Crăciun Bogdan, Moldovan, Roxana, Roman-Negoi, Ana, Maria, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități culturale*, Cluj-Napoca, Edtura Mega, 2016.
- Doering, Heinrich, *Die gelehrten Theologen Deutschlands im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert. Nach ihrem Leben und Wirken dargestellt*, vol. 1. A-H, Neustadt an der Orla, 1831.
- Dósa, Dénes, *A Szászvárosi Ev. Ref. Kún-Kollegium Története [Istoria Colegiului Evanghelic Reformat Kun din Orăștie]*, Szászváros, Nyomatott Schuller Testvérekés Társa Könyv nyomdájában, 1897.
- Emödi, András, *A Nagyváradi egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén [Cultura cărții la clerul inferior din Dieceza de Oradea, la sfârșitul perioadei moderne timpurii]*, Oradea, Partium; Budapest, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2014.
- Emödi, András, *A Nagyváradi Székeskáptalan Könyvtára a XVIII. Században [Biblioteca Eparhiei Romano-Catolice din Oradea în secolul al XVIII-lea]*, Budapest- Szeged, Országos Széchény Könyvtár, 2002.
- Emödi, András, *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárának régi állománya: katalógus [Fondul de carte veche al Bibliotecii Eparhiale din Satu Mare. Catalog]*, Oradea, Varadinum Script, 2010.
- Farkas, Gábor, Monok, István, Pozsár, Annamária, Varga, András ed., *Magyarországi Jezuita könyvtárak 1711-ig. I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc és Ungvár [Bibliotecile iezuite*

- din Ungaria până în 1711. I. Košice, Bratislava, Sárospatak, Turiec, Ujhorod], Szeged, Scriptum Kft., 1990.
- Farkas, Gábor ed., *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. II. Nagyszombat 1632-1690 [Bibliotecile iezuite din Ungaria până în 1711. II. Trnava 1632-1690]*, Szeged, Scriptum Kft., 1997.
- Freiburger Diözesan-Archiv. Organ der kirschlich-historischen vereins der Erzdiöcese Freiburg*, vol. 3, Freiburg im Breisgau, Herder Verlagshandlung, 1868.
- Graesse, Jean, George, Théodore, *Trésor de livres rares et précieux*, Tome V, Dresda, 1864.
- Iorga, Nicolae, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, II, București, 1906.
- Istoria Bisericii Române Unite din Transilvania prin sinoadele sale (1782-1900). Ediție de documente / A Erdélyi görögkatolikus egyház története zsinatai tükrében (1782-1900). Dokumentumok*, Selecție de documente, studiu introductiv, note și anexe Laura Stanciu. Intruducere Gábor Adriányi, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.
- A *Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár, Gyűjteményeinek katalógusa [Catalogul cărților maghiare vechi din Biblioteca Academiei Filiala Cluj-Napoca]*, Kolozsvár, 2004.
- Kurta, József, *A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárának régi állománya [Fondul de carte veche al Institutului Teologic Protestant din Cluj-Napoca]: Vol. I. Az 1601 előtti, nem magyar nyelvű, külföldi nyomtatványok katalógusa [Catalogul tipăriturilor anterioare anului 1601, din străinătate în alte limbi decât cea maghiară]*, Cluj-Napoca, Editura Institutului Teologic Protestant din Cluj-Napoca, 2015.
- Magyar, Árpád, Zvara, Edina, *A Kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya [Fondul de carte veche al Mănăstirii franciscane din Căpleni]*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009.
- Marti, Tibor, *A Füleki Ferences rendház könyvtárának régi állománya. Katalógus [Fondul de carte veche al Mănăstirii franciscane din Filakovo. Catalog]*, Eger, Eszterházi Károly Főiskola, 2012.
- Mârza, Eva, Dreghiciu, Doina, *Cartea românească veche în județul Alba. Secolele XVI-XVII. Catalog*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1989.
- Mihu, Elena, Bogdan, Florin, *Carte românească veche în județul Mureș. Catalog (secolul al XVII-lea)*, Sibiu, 2009.
- Monok, István, Németh, Noémi, Tonk, Sándor (ed.), *Erdélyi Könyvesházak II: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely [Biblioteci din Transilvania. II. Cluj, Târgu Mureș, Aiud, Orăștie, Odorheiu Secuiesc]*, Szeged, Scriptum Kft., 1994.
- Monok, István, Németh, Noémi, Varga, András (ed.), *Erdélyi Könyvesház. III. 1563-1757 [Biblioteci din Transilvania. III. 1563-1757]*, Szeged, Scriptum Kft., 1994.
- Monok, István, ed., *Magyarországi magánkönyvtárak. II. 1588-1721 [Biblioteci particulare din Ungaria. II. 1588-1721]*, Szeged, Scriptum Kft., 1992.
- Mosora, Elena, Hanga, Doina, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, s. n., 1991.
- Ioan Maria Oros, *Dimensiuni ale culturii moderne în Țara Silvaniei (secolele XVII-XIX)*, Cluj-Napoca, Mega; Zalău, Porolissum, 2010.
- Poenaru, Daniela, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973.
- Radu, Demetriu, *Diecesa Lugojului. Șematism istoric publicat sub auspiciile P.S.S. DD. Dr. Demetriu Radu, episcop gr.-cat. de Lugoj pentru Iubileul dela Sânta Unire de 200 de ani, dela înființarea aceleiași Diecese de 50 ani*, Lugoj, Tipografia Ioan Virány, 1903.

- Radu, Iacob, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, Tipografia „Gutenberg”, 1913.
- Rusu, Adrian, Andrei, Pop, Ioan, Aurel, Drăgan, Ioan, *Izvoare privind Evul Mediu românesc: Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)*, Cluj-Napoca, 1989.
- Schatz, Elena-Maria, Stoica, Robertina, *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*, București, CIMEC, 2007.
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXLIV*, Cluj, 1846.
- Schematismus venerabilis cleri diocesis Transylvaniensis MDCCCLXXXII*, Albae Carolinae, Typis Volz et Körner, 1882.
- Selecká, Mârza, Eva, *A Középkori Lőcsei Könyvtár [Biblioteca medievală din Levoča]*, Szeged, Scriptum Kft., 1997.
- Șematismul venerabilului cler al Arhidiecesei Metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200*, Blaș, Tipografia Seminarului Arhidieceșan, s.a..
- Ștrempel, Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*, I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Ștrempel, Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Ștrempel, Gabriel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. 1, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959.
- Șuiaga, Victor, *Monografia satului Teiu, comuna Lăpușiu, jud. Hunedoara*, Deva, 1974, manuscris.
- Șuiaga, Victor, *O mare familie de preoți în protopopiatul Devei, sec. XVIII-XX*, Deva, 1972, manuscris.
- Szabó, Henriette, *A Devai ferences rendház 1850 előtti könyvei [Cărțile Mănăstirii franciscane din Deva, înainte de 1850]*, Budapest, 2002.
- Urs, Otilia, *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Mega, 2011.
- Venn, John, *University Library Bulletin. Catalogue of a collection of books on logic presented to the library*, Cambridge, 1889.
- Veress, Andrei, *Bibliografia româno-ungară, vol. I-III*, București, Cartea Românească, 1931.
- Zvara, Edina, ed., *Katolikus Intézményi Könyvtárak Magyarországon, Ferences könyvtárak 1681-1750, Függelék Plébániák és más rendházak könyvtárai [Bibliotecile instituționale catolice din Ungaria, Bibliotecile franciscane 1681-1750; Apendice: Bibliotecile din parohii și alte mănăstiri]*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008.

Dicționare și enciclopedii

- A Pallas Nagy Lexikona [Marele Lexicon Pallas]*, vol. 3, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1893.
- A Pallas Nagy Lexikona [Marele Lexicon Pallas]*, vol. 6, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1894.
- A Pallas Nagy Lexikona [Marele Lexicon Pallas]*, vol. 10, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1895.
- Avenel, Denis, Louis, Martial, *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'état du Cardinal de Richelieu*, Tome I, Paris, 1853.
- Backer, Augustin et Alois, de, *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus, ou Notices bibliographiques*, Liège, 1863.

- Biographia Britannica: Or, The Lives of the Most Eminent Persons who Have Flourished in Great Britain and Ireland, from the Earliest Ages, Down to the Present Times*, vol. 3, London, 1750.
- Chalmers, Alexander, *The General Biographical Dictionary: containing an Historical and Critical Account of the lives and writings of the most eminent persons in every nations; particularly the British and Irish; from the earliest accounts to the present time*, vol. 2, London, 1812.
- Chalmers, Alexander, *The General Biographical Dictionary: containing an Historical and Critical Account of the lives and writings of the most eminent persons in every nations; particularly the British and Irish; from the earliest accounts to the present time*, vol. 16, London, 1814.
- Chalmers, Alexander, *The General Biographical Dictionary: containing an Historical and Critical Account of the lives and writings of the most eminent persons in every nations; particularly the British and Irish; from the earliest accounts to the present time*, vol. 24, London, 1815.
- Delvenne, Mathieu, Guillaume, *Biographie du Royaume des Pays-Bas, ancienne et moderne*, vol. 1, Liège, 1828.
- Dictionary of National Biography*, II, New York, Macmillan and Co.; London, Smith, Elder, & Co., 1885.
- Dictionnaire des noms propres ou Encyclopédie illustré de biographie, de géographie, d'histoire et de mythologie*, Tome 1, Paris, 1876.
- Drăguț, Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Eloy, Nicolas, Joseph, *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne*, Tome III, Mons, 1778.
- Enciclopedia de filozofie și științe umane*, București, ALL Educational, 2004.
- Farmer, David, Hugh, *Dicționar al sfinților*, București, Univers Enciclopedic, 1999.
- Grégoire, Louis, *Dictionnaire encyclopédique d'histoire, de biographie, de mythologie et de géographie*, Paris, 1874.
- Hoefler, Ferdinand, ed., *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, tome X, Paris, Ed. Firmin-Didot Frères, 1844.
- Hoefler, Ferdinand, ed., *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, tome XXVI, Paris, Ed. Firmin-Didot Frères, 1858.
- Hoefler, Ferdinand, ed., *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, tome XXXV, Paris, Ed. Firmin-Didot Frères, 1861.
- Hoffmann, Samuel, Friedrich, Wilhelm, *Biographisches lexikon der gesammten litteratur der Griechen*, vol. 2: E-N, Leipzig, A. F. Böhme, 1839.
- Horia Vintilă, *Dicționarul papilor*, București, Saeculum I.O., 1999.
- Magyar Katolikus Lexikon [Lexikonul catolic maghiar]*, disponibil pe <<http://lexikon.katolikus.hu>>.
- Matei, Horia, C., *Enciclopedia Antichității*, București, Meronia, 1996.
- Moeller, Bernd, Jahn, Bruno, ed., *Deutsche Biographische Enzyklopädie der Theologie und der Kirchen*, vol. 1: A-L, Munchen, K. G. Saur Verlag, 2005.
- Nagy, Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal [Blazoanele familiilor din Ungaria]*, vol. 1-12, Pesta, 1859-1868.
- Neue Deutsche Biographie*, vol. 9, Berlin, 1972.
- Neÿen, Auguste, *Biographie luxembourgeoise: histoire des hommes distingués originaires de ce pays*, Tome 2, Luxembourg, 1861.
- Niceron, Jean, Pierre, *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la République des Lettres, avec un catalogue raisonne de leurs ouvrages*, Tome XXVIII, Paris, 1734.

- Niceron, R., P., *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres*, Tome XL, Paris, 1739.
- Niceron, Jean, Pierre, *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la République des Lettres, avec un catalogue raisonne de leurs ouvrages*, Tome XLIII, Paris, 1745.
- Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815-1950, vol. 9, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988.
- Popa-Andrei, Mirela, coord., *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca, Mega, 2013.
- Păcurariu, Mircea, *Dicționarul Teologilor Români*, București, Univers Enciclopedic, 1996.
- Porumb, Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania (sec. XIII-XVIII)*, București, Editura Academiei Române, 1998.
- Razba, Maria, *Personalități hunedorene. Oameni de cultură, artă, știință, tehnică și sport (sec. XV-XX). Dicționar*, Deva, Editura Emia, 2004.
- Rus, Remus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, București, Ed. Lidia, 2003.
- Rusu, Adrian, Andrei, coord., *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Sitzmann, Edouard, *Dictionnaire de biographie des hommes célèbres de l'Alsace*, Tom I. A-J, Heim, 1909.
- Suciu, Coriolan, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.
- Szinnyei, József, *Magyar Írók élete és munkái [Viața și operele scriitorilor maghiari]*, disponibil pe <<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>>.

Bibliografie generală

- 2000 de trepte în minierul zărandean, Deva, 1979.
- Acsády, Ignác, Széchy Mária 1610-1679, Budapest, 1885.
- Almási, Gábor, *The uses of Humanism: Johannes Sambucus (1531-1584), Andreas Dudith (1533-1589) and the republic of letters in East Central Europe*, Leiden, 2009.
- A Magyar Irodalom Története 1600-tól 1772-ig [Istoria literaturii maghiare din 1600 până în 1772]*, Budapest, Akadémiai kiadó, 1964.
- Andrea, Alfred J., ed., *The Capture of Constantinople: The „Historia Constantinopolitana” of Gunther of Paris*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997.
- Bangert, William, V., *Istoria iezuiților*, Cluj, Ars Longa, 2001.
- Barbier, Frédéric, *Histoire des bibliothèques d'Alexandrie aux bibliothèques virtuelles*, Paris, Armand Colin, 2013.
- Bassa, Benjamin, „Transportul sării pe Mureș, în secolele XVIII-XIX”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, VII (1970), p. 141-149.
- Batthyaneum: Omagiu Fondatorului Ignatius Sallestius de Batthyán (1741-1798)*, ed. Doina Biro Hendre, Alba Iulia, Altip, 2011.
- Bauer, Fridrich. L., *Decrypted Secrets: Methods and Maxims of Cryptology*, Heidelberg 2007.
- Beullens, Pieter, Gotthelf, Allan, „Theodore Gaza's Translation of Aristotle's De Animalibus: Content, Influence, and Date”, în *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 47 (2007), p. 469-513.
- Bogdan, Florin, *Prețul de achiziție al cărții românești în Transilvania în secolele XVI-XIX*, Sibiu, InfoArt Media; Astra Museum, 2011.
- Bolovan, Sorina, Paula, coord., *Călătorie prin patrimoniul ecleziastic transilvănean. Ghid istoric, artistic și pastoral*, Cluj-Napoca, 2011.

- Broșteanu, Monica, Băltăceanu, Francisca, *Martori ai Fericirii. Șapte vieți de sfinți români*, București, Humanitas, 2019.
- Buluță, Gheorghe, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*, București, Editura Enciclopedică, 2000.
- Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1981.
- Bunea, Augustin, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau Historia Românilor din Transilvania de la 1751 la 1764*, Blaj, Tipografia Seminariului Archidieceșan, 1902.
- Bunea, Augustin, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, Tipografia Seminariului Archidieceșan, 1902.
- Cartoian, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
- Câmpeanu, Remus, Varga, Attila, Dörner, Anton, *În pragul Europei: instituțiile transilvane în epoca prerreformistă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.
- Chartier, Roger, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, București, Meridiane, 1997.
- Codex Sturzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, București, 1993.
- Codrea, Ionuț, Cosmin, *Cetatea Deva: 750 de ani de la prima atestare documentară*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2019.
- Codrea, Ionuț, Cosmin, *Istorie, societate și viață culturală în Țara Zarandului. Secolele XVI-XIX*, Teză de doctorat susținută în 2017, coordonator științific C.P. I. Dr. Marius Rotar, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1, A-E, Toronto, University of Toronto Press, 1995.
- Cornea, Paul, *Introducere în teoria lecturii*, Iași, Polirom, 1998.
- Costea, Ionuț, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, Etnie, Regionalism în Transilvania Princiară*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2005.
- Crișan, Sorin, *Arta, fizionomia și circulația cărții în Transilvania secolelor XV-XVII*, Cluj-Napoca, Avalon, 2014.
- Csánki, Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában [Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor]*, vol. V, Budapesta, 1913.
- Culianu, Ioan, Petru, *Eros și magie în Renaștere. 1484*, București, Nemira, 1994.
- Dâmboiu, Daniela, Mesea, Iulia, coord., *Samuel von Brukenthal: Modell Aufklärung*, Sibiu, 2007.
- Deé, Nagy, Anikó, *Teleki Sámuel és a Teleki-Téka [Samuel Teleki și Biblioteca sa]*, București, Kriterion, 1976.
- Drăgan, Ciprian, Dacian, *Biblioteci școlare din comitatul Hunedoara (1867-1918)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2013.
- Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*, București, Editura Enciclopedică, 2000.
- Dumitran, Ana, „Elita culturală românească transilvăneană de la sfârșitul secolului XVII și imperativele modernității”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” Târgu Mureș*, VIII-IX (2005-2006), p. 18-25.
- Dumitran, Ana, Gúdor, Botond, „Înnobilarea românilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei și semnificațiile sale religioase”, în *Mediaevalia Transilvanica*, III, nr. 1-2 (1999), p. 27-42.
- Dumitran, Ana, *Poarta ceriului*, Alba Iulia, Altip, 2007.
- Dumitran, Ana, *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2015.

- Dumitran, Ana, Gúdor, Botond, Dănilă, Nicolae, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000.
- Dușu, Alexandru, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, Univers, 1982.
- Escarpit, Robert, *Literar și social. Elemente pentru o sociologie a literaturii*, București, Univers, 1974.
- Flocon, Albert, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Gross, Lidia, *Confreriile medievale în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, ed. a 2-a, Cluj-Napoca, Argonaut, 2009.
- Hanko, Herman, *Portraits of Faithful Saints*, disponibil pe <<http://www.pca.org/books/portraits/>>.
- Holl, Béla, *Laus librorum*, volum editat de István Monok, Edina Zvara, Budapesta, 2000.
- Iliescu, Ion, Istrate, Tiberiu, *Orăștie, 750*, Deva, 1974.
- Iordan, Iorgu, *Istoria limbii române*, I, București, Editura Academiei Române, 1969.
- Iorga, Nicolae, „Istoria țării prin cei mici (Comunicație la Academia Română)”, în *Revista Istorică*, VII/1-3 (1921), p. 26-62.
- Iorga, Nicolae, *Sate și preoți din Ardeal*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl”, 1902.
- Istoria românilor, Vol. V. O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, coord. Virgil Cândea, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Istoria românilor, Vol. VI. Românii între Europa clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, București, Editura Enciclopedică, 2002.
- Ittu, Constantin, „*Revoluția Alfabetică*” în *Biblioteca muzeului Brukenthal*, Sibiu, Altip, 2007.
- Ittu, Constantin, *Tainele Bibliotecii Brukenthal*, ed. 2, Sibiu, Altip, 2007.
- Jakó, Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, introd. Virgil Cândea, București, Kriterion, 1977.
- Jakó, Zsigmond, Juhász, István, *Nagyenyedi diákok 1662-1848 [Studenții de la Aiud 1662-1848]*, București, Kriterion, 1979.
- Kemény, Ioan, *Memorii: Scrierea vieții sale*, pref. Ștefan J. Fay, trad. Pap Francisc, cuvânt înainte Camil Mureșanu, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2002.
- Kövári, László, *Erdély nevezetesebb családai [Cele mai cunoscute familii din Transilvania]*, Kolozsvártt, 1854.
- Kutschera, Rolf, *Guvernatorii Transilvaniei, 1690-1774*, Cluj, Cartea românească din Cluj, 1943.
- Labarre, Albert, *Istoria cărții*, Iași, Institutul european, 2001.
- Lungu, Radu, *Domnitori și principii ai Țărilor Române. Cronologie ilustrată*, București, Paideia, 2010.
- Mack, Peter, *A History of Renaissance Rhetoric 1380-1620*, New York, 2011.
- Madas, Edit, Monok, Istvan, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig [Cultura cărții în Ungaria, de la începuturi până în 1730]*, Budapest, Balassi Kiadó, 1998.
- Magyari, András, „Cultura maghiară din Transilvania în secolul al XVII-lea”, în *Istoria Transilvaniei*, vol. II. (De la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, Academia Română; Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 299-304.
- Manguel, Alberto, *Istoria lecturii*, București, Nemira, 2011.
- Marino, Adrian, *Biografia ideii de literatură*, vol. 1, Cluj-Napoca, Dacia, 1991.
- Mazilu, Dan, Horia, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, Minerva, 1984.
- Mazilu, Dan, Horia, *O istorie a blestemului*, Iași, Polirom, 2001.
- Mârza, Eva, „Un fragment din Evangheliar slavo-român de la Sibiu (1551-1553)”, în *Limba română*, București, XXVII, nr. 2 (1978), p. 173-175.
- Mârza, Iacob, „Activism și opțiune culturală în secolul al XVIII-lea: Ioan Iacob Aron”, în *Apulum*, XXV (1989), p. 351-359.
- Meteș, Ștefan, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.

- Mircea, Alex., Cârnațiu, Pamfil, Todericiu, Mircea, „Calvarul Bisericii Unite”, în *Biserica Română Unită, două sute cincizeci de ani de istorie*, Cluj-Napoca, Viața creștină, 1998.
- Nastasă, Lucian, *Itinerarii spre lumea savantă: tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006.
- Neag, Romulus, *Personalități brădene în lumina istoriei*, Brad, 1995.
- Neumann, Victor, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, București, ALL, 1997.
- Nichitean, Constantin, Jianu-Nichitean, Coralia, *Săcărâmb, cămara de comori a Transilvaniei. Trecut și viitor*, Deva, Setras, 2006.
- Nicoară, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, Dacia, 2001.
- Nyerges, Judit, *Gyöngyösi István (1629–1704) Bibliográfia*, Budapest, 2006.
- Ofrim, Alexandru, *Farmecul discret al patinei și alte mici istorii culturale*, București, Humanitas, 2019.
- Pamfil, Viorica, *Palia de la Orăștie. 1581-1582*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.
- Panaitescu, P. P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965.
- Parisse, Michel, „Godefroy de Bouillon, cruciatul exemplar”, în *Cruciadele*, București, Ed. Artemis, s.a., p. 34-46.
- Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1971.
- Pâclișanu, Zenovie, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu-Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2006.
- Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, *Istoria Transilvaniei*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane; Eikon, Cluj-Napoca, 2013.
- Pop, Ioan-Aurel, Năgler, Thomas, coord., *Istoria Transilvaniei. Vol I. (Până la 1541)*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009.
- Pop, Ioan-Aurel, Năgler, Thomas, Magyari, András, *Istoria Transilvaniei*, vol. II. (De la 1541 până la 1711), Cluj-Napoca, Academia Română; Centrul de Studii Transilvane, 2007.
- Pop, Ioan-Aurel, Năgler, Thomas, Magyari, András, *Istoria Transilvaniei*, vol. III. (De la 1711 până la 1918), Cluj-Napoca, Academia Română; Centrul de Studii Transilvane, 2008.
- Prodan, David, *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1979.
- Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, Editura Enciclopedică, 1998.
- Puiu, Sidonia, Daisa, Dora, *Biblioteca lui Timotei Cipariu. Catalog*, vol. I-V, Cluj, 1990.
- Rusu, Adrian, Andrei, *Castelul și spada. Cultura materială a elitelor din Transilvania în Evul Mediu târziu*, Cluj-Napoca, Mega, 2019.
- Riedl, Frigyes ed., *Arany János Munkái, Vol. VI. Prózai dolgozatok, [Operele lui Janos Arany. Vol. VI. Lucrările în proză]*, Budapest, Franklin Társulat, 1907.
- Sălăgean, Teodor, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kan (1294-1315)*, Cluj, Argonaut, 2007.
- Sigmirean, Cornel, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Shore, Paul, ed., *Narratives of Adversity: Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640-1773)*, Budapest, New York, Central European University Press, 2012.
- Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Scurtă istorie a cărții românești*, București, Demiurg, 1994.
- Stanciu, Laura, *Iluminism central-european: Școala Ardeleană (1700-1825)*, Cluj-Napoca, Mega, 2010.
- Stiles, Andrina, *Suedia și zona baltică. 1523-1721*, București, Editura ALL, 2001.

- Stoica, Cornel, Frățilă, Ion, Vlad, Ovidiu, Wardegger, Nicolae, *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973.
- Szegedi, Edit, „Cultura maghiară și săsească în secolul al XVI-lea”, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András coord., *Istoria Transilvaniei*, Vol. 2. *De la 1541 până la 1711*, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 279-286.
- Ștrempel, Gabriel, „Începuturile tiparului rămnicean”, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, I (1980), p. 27-33.
- Tănăsescu, Constantin, „Date privitoare la orașul și cetatea Deva în secolul al XVIII-lea”, în *Sargetia*, XIV (1979), p. 261-273.
- Teodor, Pompiliu, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Dacia, 1984.
- Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, Editura Științifică, 1968.
- Varjú, Elemér, *Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea: cartea-catalog a lui Varjú Elemér, adnotată și comentată*, red. Doina Hendre Biró, trad. Mihai Kovács, cuvânt înainte Iacob Mârza, București, Editura Bibliotecii Naționale a României, 2014.
- Velescu, Oliver, *Castelul de la Hunedoara*, București, Meridiane, 1961.

Bibliografie specială

- Achim, Viorel, „Ordinul franciscan în Țările Române în secolele XIV-XV. Aspecte teritoriale”, în *Revista istorică*, VII, 5-6 (1996), p. 391-410.
- Andea, Susana, „Date despre viața și activitatea lui Petru Rațiu (1805-1876)”, în *Crisia XXI* (1991), p. 271-278.
- Andea, Susana, coord., *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Cluj-Napoca, Argonaut, [2015].
- Andea, Susana, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice (1656-1688)*, Cluj-Napoca, 1996.
- Andea, Susana, „Semnăturile autografe ale principilor Transilvaniei”, în vol. Andea, Susana, Andea, Avram, Dincă, Adinel, Ciprian, *Autographa et signaturae Transilvaniae*, Cluj-Napoca, Argonaut Publishing; Gatineau, Symphologic Publishing, [s. a.], p. 86-158.
- Andreescu, Ana, *Arta cărții: carte românească veche: 1508-1700*, București, Capitel, 2006.
- Angyal Dávid, *Késmárki Thököly, 1657-1705*, Budapest, 1888.
- Arányi, Lajos, *Vajda-Hunyad Vára 1452. 1681. 1866. Szóban és képeben [Castelul din Hunedoara 1452. 1681. 1866. Descriere și imagini]*, Pozsony, 1867.
- Armeanca, Ernest, *Săcărâmbul: O monografie a parohiei*, Lugoj, 1932.
- Baring-Gould, Sabine, *Post-medieval preachers: some account of the most celebrated preachers of the 15th, 16th and 17th centuries: outlines of their sermons and specimens of their style*, London, Rivingtons, 1865.
- Bartalis, János, *Halálra Ítéltve: Szent István Királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány története 1949-1989-ig tesvérek vallomása alapján [Condamnat la moarte: Istoria Ordinului Franciscan din Transilvania Regele Ștefan, din 1949 până în 1989, pe baza mărturiei fraților]*, Déva, 2001.
- Basarab, Maria, „Biblioteca Protopopului greco-catolic Iuliu Rațiu”, în *Cercetarea și perspectivele digitizării*, editori Ana Maria Roman-Negoi și Eva Mârza, Cluj-Napoca, Argonaut, 2009, p. 367-375.
- Basarab, Maria, „Cărți manuscrise din patrimoniul cultural hunedorean”, în *Sargetia*, XXV (1992-1994), p. 361-373.
- Basarab, Maria, „Cărți vechi păstrate la castelul Corvineștilor”, în *Corviniana*, VI (s.a.), p. 336-339.

- Basarab, Maria, „Copiști și manuscrise hațegane (sec. XV-XVIII)”, în *Țara Hațegului 750 (1247-1997)*, Hațeg, 1998, p. 40-50.
- Basarab, Maria, „Liste de cărți din Biblioteca Vicariatului Greco-Catolic al Hațegului”, în *Sargetia*, S. N., V (2014), p. 165-174.
- Basarab, Maria, *Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărți românești vechi din județul Hunedoara*, Deva, 2001.
- Basarab, Maria, „O Conscriere cu cărți vechi semnată de Ștefan Moldovan”, în *Apulum*, XXXVIII/2 (2001), p. 79-88.
- Basarab, Maria, „Mănăstirea Plosca – valențe culturale”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XXVII/1 (1997-1998), p. 813-823.
- Basarab, Maria, Deju, Georgeta, „Însemne mănăstirești aflate pe cărți vechi din biblioteca muzeului deven”, în *Sargetia*, XXXIV (2006), p. 623-632.
- Bârlianu, Marius, „Biserica greco-catolică din Scaunul Orăștiei între 1867-1914”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XXXV-XXXVI (2007-2008), p. 451-474.
- Bernád, Rita, Magdolna, „Centrele de colecție ale Arhivei Arhidiecezane de Alba Iulia”, în *Revista Arhivelor*, LXXXVIII, 1 (2011), p. 34-53.
- Bernád, Rita, Magdolna, „Arhivele parohiale ale arhidiecezei romano-catolice de Alba Iulia. Tipuri de documente”, în *Revista Arhivelor*, LXXXVII, 1 (2010), p. 57-75.
- Bernád, Rita, *Plébányai levéltárak, I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgy-, A Szamosujvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertoriuma* [Arhive parohiale, I. Repertoriul arhivelor de colecție din Alba Iulia, Sfântu Gheorghe, Gherla și Gheorghieni], Alba Iulia, Budapesta, 2009.
- Biro Hendre, Doina, *Ignace Batthyany. Un destin consacré à l'Eglise*, în *Batthyaneum: Omagiu fondatorului Ignatius Sallestius de Batthyan (1741-1798)*, București, Editura Bibliotecii Naționale a României, 2011.
- Bodochi, Ioan, „Castelul Corvinilor în secolul al XVII-lea (I)”, în *Corviniana. Acta Musei Corviniensis*, XII (2008), p. 207-232.
- Boicu, Dragoș, „Panarion-ul Sfântului Epifanie, capitoul 79: Împotriva collyridienilor”, în *Revista Teologică*, 3 (1974), p. 158-175.
- Braicu, Doina, „Circulația pe meleaguri hunedorene a unor cărți românești din secolele XVI-XVII, păstrate în patrimoniul cultural național sibian”, în *Sargetia*, XVI-XVII (1982-1983), p. 531-537.
- Braicu, Doina, „Considerații privind prezența în sud-estul Transilvaniei a unor tipărituri românești din secolul al XVI-lea”, în *Sargetia*, XVI-XVII (1982-1983), p. 539-547.
- Bulboacă, Sorin, „Acațiu Barcsai de Bârcea Mare, ultimul ban al Lugoșului și Caransebeșului (26 decembrie 1644-14 septembrie 1658)”, în *Banatica*, 21 (2011), p. 105-114.
- Burnichioiu, Ileana, „Revenirea la un subiect fără surse: biserica din Bârsău în secolele XV-XVI”, în *Mediaevalia Transilvanica*, V-VI, 1-2 (2001-2002), p. 97-112.
- Câmpeanu, Remus, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.
- Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999.
- Codrea, Viorel, Gheorghe, Basarab, Maria, *Parohia română unită cu Roma greco-catolică Cugir. Restitutio*, Deva, 2011.
- Colta, Elena Rodica, „Cărți vechi din secolul al XVII-lea în Țara Zărandului”, în *Ziridava*, VIII (1977), p. 567-582.
- Colta, Elena Rodica, „Câteva aspecte ale circulației ivirienelor în județul Hunedoara”, în *Sargetia*, XX (1986-1987), p. 292-297.

- Colta, Elena Rodica, „Circulația cărților vechi românești de la Govora și Târgoviște în partea de vest a țării”, în *Valahica*, 10-11 (1978-1979), p. 29-36.
- Colta, Elena Rodica, „Manuscrisele românești din județul Arad. Tipologii și individualizări”, în *Ziridava*, XIX-XX (1996), p. 319-339.
- Colta, Elena Rodica, „Un manuscris transilvănean după *Cartea românească de învățătură* (1643) realizat de copistul Varlaam Moldoveanul”, în *Ziridava*, XIV (1982), p. 411-425.
- Colta, Elena, Rodica, „Un document bibliografic de la începutul secolului al XIX-lea. Catalogul Bibliotecii Orczy”, în *Biblioteca și Cercetarea*, VIII (1984), p. 252-266.
- Colta, Elena Rodica, „Vechi tipărituri românești din județul Arad”, în *Ziridava*, XII (1980), p. 715-757.
- Costin, Nicolae, *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Minerva, 1976.
- Cristache-Panait, Ioana, *Circulația cărții vechi bucureștene în Transilvania*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 1998.
- Cristache-Panait, Ioana, *Arhitectura de lemn din județul Hunedoara*, București, ARC, 2000.
- Csapodi, Csaba, „Természet filozófia-Fizika a Nagyszombati Egyetemen a Felvilágosodás Időszakában [Filozofia naturală – Fizica la Universitatea din Trnava, în Iluminism]”, în *A magyar fizika klasszikusai*, Budapest, Neumann Kht., 2004.
- Decei, Aurel, „Extrase din istoricii turci contemporani privind județul Hunedoara în anii 1659-1660-1661 și 1666”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, VII (1970), p. 97-119.
- Deju, Georgeta, „Biblioteci parohiale hunedorene. Parohia romano-catolică Hațeg (secolele XVIII-XIX)”, în *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie*, XIV-XV (2015-2016), p. 17-43.
- Deju, Georgeta, „Biblioteci particulare din Comitatul Hunedoara: Castelul Corvinilor (secolul al XVII-lea)”, în *Apulum. Series Historica & Patrimonium*, LIII (2016), p. 11-23.
- Deju, Georgeta, „Carte și cultură europeană în Orăștie, la sfârșitul secolului al XVII-lea”, în *Transilvania*, 6-7 (2015), p. 132-137.
- Deju, Georgeta, „Catalogul bibliotecii franciscanilor din Orăștie (1888)”, în *Transilvania*, 4-5 (2017), p. 141-148.
- Deju, Georgeta, „Repere bibliofile din colecția protopopilor greco-catolici din Orăștie”, în *Anuarul Institutului de Cercetări-Socio Umane din Sibiu*, XXVI (2019), p. 153-155.
- Delmas, Sophie, „Nicolas de Lyre franciscain”, în Gilbert Dahan, dir., *Nicolas de Lyre, franciscain du XIVe siècle, exégète et théologien*, Paris, Institut d'Études Augustiniennes, 2011, p. 17-28.
- Dincă, Adinel, „Scrieri autografe în Transilvania medievală: de la cele mai timpurii mărturii, până la secolul al XVI-lea”, în vol. Susana Andea, Avram Andea, Adinel Ciprian Dincă, *Autographa et signaturae Transilvaniae*, Cluj-Napoca, Argonaut Publishing; Gatineau, Symphologic Publishing, [s. a.], p. 11-85.
- Dobrei, Florin, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reșița, Ed. Eftimie Murgu, 2011.
- Dobrei, Florin, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Reșița, Editura Eftimie Murgu, 2010.
- Florin Dobrei, „O mănăstire hunedoreană uitată: Plosca”, în *Altarul Banatului*, 7-9 (2018), p. 87-101.
- Drăgan, Nicolae, „Mihail Halici (Contribuție la istoria culturală românească din sec. al XVII-lea)”, în *Dacoromania*, IV (1924-1926), p. 77-174.
- Drăguț, Vasile, *Vechi monumente hunedorene*, București, Meridiane, 1968.
- Dudaș, Florian, „Cărți vechi românești din Țara Hațegului în lumina catalogului lui Ștefan Moldovan (1857)”, în *Banatica*, V (1979), p. 485-510.

- Dudaș, Florian, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, Ahiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, 1983.
- Dudaș, Florian, *Manuscrise românești din bisericile Bihorului. Începuturile scrisului românesc în Țara Crișurilor*, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, 1986.
- Dudaș, Florian, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1990.
- Dudaș, Florian, *Vasile Sturze Moldoveanul – peregrinul transilvan (1693-1730)*, Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, 1993.
- Dumitran, Ana, „Elita culturală românească transilvăneană de la sfârșitul secolului XVII și imperativele modernității”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” Târgu Mureș*, VIII-IX (2005-2006), p. 18-25.
- Dumitran, Daniel, *Formația clerului greco-catolic la începutul secolului al XIX-lea: spre constituirea unei categorii elitare?*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/I, 2010, p. 129-168.
- Flood, John L., *Poets laureate in the Holy Roman Empire: a bio-bibliographical handbook*, vol. 2: D-K, Berlin, Walter de Gruyter GmbH, 2006.
- Furdui, Titus, „Date noi privitoare la Tâlcul Evangheliilor și Molitvenicul românesc ale lui Coresi”, în *Biblioteca și Cercetarea*, III (1979), p. 20-54.
- Furdui, Titus, „Două exemplare din Tâlcul evangheliilor a lui Coresi recent descoperite în comuna Măceu (județul Hunedoara)”, în *Sargetia*, XVI-XVII (1982-1983), p. 519-529.
- Furet, François, „Histoire du livre dans la société moderne: recherches, méthodes, problématique”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, IX, 3 (1970), p. 507-516.
- Gherman, Mihai Alin, „O psaltire calvino-română”, în *Lucrări și comunicări științifice*, Cluj, I (1973), p. 179-192.
- Giura, Maura, Geraldina, „Colecționari și biblioteci din Transilvania în sec. XVI-XVIII”, în *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historia*, I (2004), p. 173-189.
- Popa-Gorjanu, Cosmin, „Un cărturar de origine română”, în *Mediaevalia Transilvanica*, IV, nr. 1-2 (2000), p. 75-89.
- Govor, Maria, „Biblioteci particulare din secolul al XVII-lea”, în *Caietele David Prodan*, Cluj-Napoca, anul I, 2 (1994) iulie-decembrie, p. 77-98.
- Görög, Ferencz, *A Szászvárosi református Kún-Kollegium Emlékkönyve [Cartea de amintiri a Colegiului Reformat Kun din Orăștie]*, Cluj-Kolozsvár, Editura Minerva, 1925.
- Gudor, Kund, Botond, *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, Cluj-Napoca, Mega, 2008.
- György, József, *A Ferencrendiek élete és működése Erdélyben [Viața și activitatea franciscanilor din Transilvania]*, Cluj - Kolozsvár, 1930.
- Holl, Béla, Zvara, Edina, „A Váci Ehyházmegye alsópapságának könyvei a XVIII-XIX. században [Cărțile clerului inferior din Eparhia de Vác, în secolele XVIII-XIX]”, în Holl, Béla, *Laus librorum*, editat de Monok, István, Zvara Edina, Budapest, 2000, p. 1717-362.
- Illyés Bartha, Hajnalka, *Rolul Clujului ca centru tipografic în secolele XVI-XVIII*, Teză de doctorat susținută în 2012, coordonator științific prof. univ. Doru Radosav, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
- Ilyés, B., Hajnalka, *Catalogul cărților vechi tipărite la Cluj între 1550-1800*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2014.
- Ionaș, Vasile, „Istoricul administrației în județul Hunedoara”, în *Județul Hunedoara. Monografie*, vol. 2, Deva, Emia; Timpul, 2012, p. 201-239.
- Issekutz, Antal, „Adatok Dévai XVIII-ik századi történetéhez [Date din istoria Devei în secolul al XVIII-lea]”, în *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, 13 (1902), p. 77-84.

- Jonge, Henk J. de, *The Study of the New Testament in the Dutch Universities, 1575-1700*, în *History of Universities*, disponibil pe <<https://openaccess.leidenuniv.nl>>.
- Kardel, Troels, Maquet, Paul, ed., *Nicolaus Steno: Biography and Original Papers of a 17th Century Scientist*, London, 2013.
- Kenderesi, Ferenc, „Vajda Hunyadi Vár Epületnek belsőelrendetése [Descrierea interioarelor Castelului de la Hunedoara]”, în *Tudományos gyűjtemény*, An 14, Vol. V, 1830, Pesta, p. 25-55.
- Kirkfleet, Cornelius J., *History of Saint Norbert, Founder of the Norbertine (Premonstratensian) Order*, London, 1916.
- Klancher, Nancy, *The Taming of the Canaanite Woman*, Göttingen, 2013, p. 121-127.
- Knapp, Éva, Tüskés, Gábor, *Emblematics in Hungary: A Study of the History of Symbolic Representation in Renaissance and baroque literature*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2003.
- Koncz, József, „Maros-Illye vára és uradalma [Cetatea și castelul de la Ilia]”, în *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, 10, (1899), p. 122-139.
- Kovács, András, *A Marosillyei Veres-bástya [Bastionul Roșu de la Ilia]*, Kolozsvár, 2004.
- Kovács, András, „Magna Curia din Deva. Contribuții la istoria construcțiilor”, în *Ars Transilvaniae*, III (1993), p. 153-174.
- Kovács, András, „Observatorul astronomic de la Batthyaneum de la Alba Iulia: un program decorativ puțin cunoscut”, în *Ars Transsilvaniae*, 2 (1992), p. 29-48.
- Kovács, Andrei, „Date privind viața Zamfirei, fiica lui Moise-Vodă”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XXVII (1985-1986), p. 349-359.
- Kun, Róbert, „A Társulat 1887. és 1888. évi működésének rövid vázlata [Dare de seamă asupra activității Societății în 1887 și 1888]”, în *A Hunyadmegyei Történelmi és Regészeti Társulat Évkönyve*, V (1889), p. 141-158.
- Kun, Róbert, „A társulat megalakulásnak rövid története s a társulati évben kifejtett működésének vázlata [Scurt istoric al înființării Societății și o prezentare a funcționării acesteia în primul an]”, în *A Hunyadmegyei Történelmi és Regészeti Társulat Évkönyve*, I, 1882, p. 131-146.
- Lazăr, Ioachim, *Beniamin Densușianu (1829-1915). Din viața și activitatea sa*, Deva, s.n., 2002.
- Lazăr, Ioachim, *Comuna Crișcior. Monografie*, Deva, Călăuza, 2016.
- Lazăr, Ioachim, *Crișan. Un sat istoric din Zarand*, Deva, Tipografia Astra, 2007.
- Lazăr, Ioachim, „Dr. Valeriu Traian Frențiu, paroh al Orăștiei și protopop al Cugirului (1904-1912)”, în *Corviniana*, IV (1998), p. 164-165.
- Lazăr, Ioachim, „Din viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei, Ioan I. Jenea (1914-1934)”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis XXVIII-XXIX/2* (1999-2000), p. 323-346.
- Lupaș, Ioan, „Le Prince de Transylvanie Acatius Barcsai et le Métropolitain Roumain Sabbas Brancovici (1658-1661)”, în *Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique*, an XX, 1 (1914), p. 86-87.
- Magina, Livia, „Scrișul în orizontul rural din Transilvania (secolele XVI-XVII). Preliminarii”, în Susana Andea, coord., *Scriș și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Cluj-Napoca, Argonaut Publishing; Gatineau, Symphologic Publishing, [s. a.], p. 237-271.
- Mârza, Andreea, „Prezența gramaticilor de limbă latină tipărite în Transilvania până în anul 1800”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 12/II (2008), p. 60-77.
- Mârza, Eva, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia. 1577-1702*, Sibiu, Imago, 1998.
- Mârza, Eva, „Evidențe de cărți românești din secolele XVIII-XIX în județul Alba”, în *Apulum*, XXIV (1987), p. 255-258.

- Mârza, Eva, „Elite românești în capitala Principatului Transilvaniei – secolul al XVII-lea”, în Mârza, Eva, *Explorări bibliologice*, Sibiu, Techno Media, 2008, p. 124-135.
- Mârza, Eva, „Transylvanica. Un obiect de studiu neglijat”, în *Transilvania*, 11-12 (2010), p. 1-4.
- Mârza, Eva, Mârza, Andreea, „Transilvania în opera polihistorului slovac Mathias Bel (1684-1749)”, în *Annales Universtitatis Apulensis. Series Historica*, 13 (2009), p. 115-123.
- Mârza, Iacob, „Lectori ai manualului de istorie al lui Martin Bolla: Semnificații culturale și politice”, în *Sargetia. Acta Musei Devensis*, XVIII-XIX (1984-1985), p. 373-389.
- Mârza, Iacob, „Lista cărților umaniste a bibliotecii gimnaziului crăiesc din Sibiu”, în *Apulum*, XVI (1978), p. 329-340.
- Mârza, Iacob, „Manuale de istorie folosite la școlile din Transilvania între mijlocul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea”, în *Sargetia*, XVI-XVII (1982-1983), p. 577-605.
- Mârza, Iacob, „Semnificația cărții în comunitățile rurale românești transilvănene (secolele XVII-XVIII) în lumina însemnărilor: mentalitate și sensibilitate”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol*, XXX (1993), p. 123-136.
- Mârza, Iacob, *Școală și Națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1987.
- Mârza, Iacob, „Transylvanica la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia (V): cărți de la Cluj”, în *Transilvania*, 4-5 (2016), p. 120-126.
- Mircea, Gabriela, *Tipografia din Blaj între anii 1747-1830*, Alba Iulia, Altip, 2008.
- Mircea, Ion Radu, „Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Românească: Tetraevanghelul popii Nicodim (1404-1405)”, în *Romano-Slavica*, XIII (1966), p. 203-221.
- Mircea, Ion, Radu, „Florilegii din gândirea antică în manuscrise slavo-române”, în *Revista de istorie și teorie literară*, 31, nr. 2 (1982), p. 165-169.
- Miron, Greta, Monica, „... poruncește, școală-te, du-te, propoveduește”. *Biserica greco-catolică din Transilvania: cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.
- Monok, István, *Les bibliothèques et la lecture dans le Bassin des Carpates, 1526-1750*, Paris, Honoré Champion, 2011.
- Monok, István, „Patrimoine en lecture – Tradition et renouvellement dans l’histoire de la reception des idées européennes en Hongrie et en Transylvanie”, în *Contributions a l’histoire intellectuelle de l’Europe: réseaux du livre, réseaux des lecteurs*, ed. Frédéric Barbier, István Monok, Budapest, 2008, p. 109-121.
- Musnai, László, „Új adatok Halics Mihály életéhez és hagyatékához [Date noi despre viața și moștenirea lui Mihail Halici]”, în *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, an IV, 1-2 (1960), p. 57-82.
- Nagy, Lajos, *A Vajda-Hunyadivárról [Despre Castelul de la Hunedoara]*, Deva, Editura Adolf Hirsch, 1902.
- Nelson, Burnett, Amy, „Preaching and Printing in Germany on the Eve of the Thirty Years War”, în Walsby, Malcolm, Kemp, Graeme, ed., *The Book Triumphant. Print in Transition in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Leiden, 2011, p. 132-157.
- Ofrim, Alexandru, *Cheia și psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, București, Paralela 45, 2001.
- Oltean, Paul, „Schiță monografică a opidului Hațeg”, în *Transilvania*, Sibiu, an XXIII, 1 (1892), p. 229.
- Ósz, Sándor, Előd, *A Szászvárosi Református Kollégium diáksága 1669-1848 [Studentii Colegiului Reformat din Orăștie, 1669-1848]*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2006.
- Papacostea-Danielopolu, Cornelia, Demény, Lidia, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII-XIX)*, București, Editura Eminescu, 1985.

- Pavel, Eugen, „Cărți cu însemnări manuscrise (I)”, în *Sargetia*, XIII (1977), p. 579-589.
- Pavel, Eugen, „Cărți cu însemnări manuscrise (II)”, în *Sargetia*, XIV (1979), p. 309-319.
- Pavel, Eugen, *Între filologie și bibliofilie*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2007.
- Pavel, Eugen, „Răspândirea Kiriacodromionului de la Bălgrad (1699) în ținuturile Hunedoarei”, în *Îndrumător pastoral*, Alba Iulia, VI (1982), p. 141-144.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Mănăstirii Prislop*, Arad, 1986.
- Pop, Ioan-Aurel, „Cultura românilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea”, în *Istoria Transilvaniei*, vol. 2, Centrul de Studii Transilvanice, 2007, p. 289-297.
- Popa, Cristian, Ioan, „O personalitate a timpului său mai puțin cunoscută: George Bercianu – paroh și protopop greco-catolic al Cugirului”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 8 (2004), p. 131-141.
- Popa, Cristian, Ioan, „Protopopul greco-catolic Nicolae Sanciali († 1852) din Cugir. Repere biografice”, în *Cultura creștină* VII, 3-4 (2004), p. 245-261.
- Praznovszky, Bence, Praznovszky, Mihály, *Menyői Tolvay Ferenc végrendelete 1710 [Ultima dorință și testamentul lui Menyői Tolvay Ferenc din 1710]*, Nograd, 1995.
- Primer, Irwin, „Introduction”, în *Laus ululae. The praise of owls. An oration to the conscript fathers, and patrons of owls [commentary]*, Rutgers University Community Repository, 2013, p. 1-18.
- Ráková, Katarína, „Bel's Notitia about the Trenčín County”, în *Transilvania*, 5-6 (2013), p. 86-90.
- Radosav, Doru, *Carte și societate în secolul XVII-XIX*, Oradea, Fundația Celor Trei Crișuri, 1995.
- Radosav, Doru, *Cultură și umanism în Banat: secolul XVII*, Timișoara, Editura de Vest, 2003.
- Radosav, Doru, *Cartea cu prieteni. Solidarități intelectuale interetnice în Transilvania secolului al XVII-lea*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centru de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, 2016.
- Radosav, Doru „Cultura românească din Transilvania în secolul al XVII-lea”, în *Istoria Transilvaniei*, vol. 2, Centrul de Studii Transilvanice, 2007, p. 311-328.
- Radvánszky, Béla, „Bod Péter Könyvtárának jegyzéke [Lista cărților din biblioteca lui Petru Bod]”, în *Magyar Könyvszemle*, 9 (1884), p. 58-86.
- Rișcuța, Nicolae, Cătălin, „Considerații privind însemnările de pe cărțile vechi românești din Zarand și Hunedoara”, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești din Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia*, 1 (1995), p. 159-163.
- Roggen, Vibeke, „Biology and Theology in Franzius's *Historia animalium Sacra 1612*”, în Karl A. E. Enenkel, Paul J. Smith, ed., *Early Modern Zoology. The Construction of Animals in Science, Literature and the Visual Arts*, Leiden, Brill, 2007, p. 121-147.
- Rusu, Adrian Andrei, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997.
- Rusu, Adrian, Andrei, „Datarea ferecăturii Evangheliarului lui Lațcu Cânde de la Mănăstirea Neamț”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, XXII, 2 (1985), p. 743-746.
- Rusu, Adrian, Andrei, „Mănăstirea Cerna”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, XXVII (1985-1986), p. 323-347.
- Rusu, Adrian, Andrei, Lazăr, Ioachim, Petrov, Gheorghe, „Mănăstirea Vaca”, în *Ars Transsilvaniae*, II (1992), p. 145-168.
- Simon, Ferenc, „Gróf Kun Kocsárd életének főbb vonásai [Principalele caracteristici ale vieții grofului Kun Kocsárd]”, în *A Szászvárosi E. Ref. Kún Kollegium Értesítője az 1894-1895 tanévről [Buletinul Colegiului Reformat Kun din Orăștie, pe anul 1894-1895]*, Szászváros, Minerva, 1895, p. IV-XVI.

- Spielmann-Sebestyén, Mihaly, „O carte din biblioteca principelui Barcsai”, în *Libraria*, IV (2005), p. 196-200.
- Stanciu, Laura, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Risoprint, 2003.
- Stanciu, Laura, *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al XVIII-lea)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008.
- Swietek, Francis, R., „Gunther of Pairis and the Historia Constantinopolitana”, în *Speculum*, 53, 1 (1978), p. 49-79.
- Száráz, Orsolya, „La fortuna delle opere di Paolo Segneri in Ungheria”, în Bitskey István, Amedeo Di Francesco, Száráz Orsolya ed., *Politica, religione e letteratura in Italia e in Ungheria (secc. XV–XVIII)*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2013, p. 278-301.
- Șuiaga, Victor I., *Deva. Contribuții monografice*, vol. I, Deva, Emia, 2010.
- Șuiaga, Victor I., *Deva. Contribuții monografice*, vol. II, Deva, Emia, 2010.
- Tatay, Anca, Elisabeta, Tatai-Baltă, Cornel, *Xilografura din cartea românească veche tipărită la București (1582-1830)*, Cluj-Napoca, Mega, 2015.
- Torma, Károly: „Késmárki Thököly Imre naplója 1676-1678. Évekből [Jurnalul lui Emeric Thököly de Kežmarok pe anii 1676-1678]”, în *Magyar Történelmi Emlékek*, XVIII, Pesta, 1866, 199 p.
- Ursuțiu, Maria, „Biblioteci particulare și bibliotecari în Transilvania în secolul al XVII-lea”, în *Biblioteca și Cercetarea*, VIII (1984), p. 244-251.
- Ursuțiu, Maria, „Din nou despre biblioteca Halici (1674) – addenda et corrigenda”, în *Biblioteca și Cercetarea*, XII (1988), p. 268-275.
- Vasilescu, Mircea, „Iubite cetitoriule ...”. *Lectură, public și comunicare în cultura română veche*, București, Paralela 45, 2001.
- Hans-Joachim Vollrath, „Kaspar Schotts Arithmetica Practica”, în *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 156 (2009), p. 443-471.
- Vulea, Camelia, Elena, „Biserică și comunitate romano-catolică”, în *Județul Hunedoara, monografie*, vol. 3, Cultură și spiritualitate, Deva, Emia;Timpul, 2012, p. 107-112.
- Yuille, J., Stephen (ed.), *The Works of William Perkins*, Vol. 1, Grand Rapid, Michigan, s.a.